

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA

Zájmena a jejich pojetí v současných mluvnicích

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Miroslava Tomanová

Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph. D.

Plzeň 2024

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni dne 30. 3. 2024

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Chtěla bych moc poděkovat své vedoucí práce doc. PaedDr. Heleně Chýlové, Ph. D. za trpělivost, ochotu, cenné rady a odborné vedení v průběhu zpracování této kvalifikační práce. Dále bych ráda poděkovala osloveným respondentům za vyplnění dotazníků, bez nichž by nebylo možné práci dokončit. Moc děkuji také své rodině a přátelům za veškerou jejich podporu.

OBSAH

OBSAH	1
ÚVOD	3
CÍL, METODY A PRACOVNÍ HYPOTÉZY	4
1. ZÁJMENO JAKO SLOVNÍ DRUH.....	6
1.1 Mluvnické významy zájmen.....	7
1.2 Dílčí závěr – zájmeno jako slovní druh	7
2. KLASIFIKACE ZÁJMEN.....	8
2.1 Dle významu	8
2.1.1 Zájmena osobní (personalia)	8
2.1.1.1 Osobní zvrtné zájmeno se.....	9
2.1.2 Zájmena přivlastňovací (posesiva).....	9
2.1.2.1 Zvrtné zájmeno svůj	10
2.1.3 Zájmena ukazovací (demonstrativa)	11
2.1.4 Zájmena vymežovací (limitativa).....	14
2.1.5 Zájmena tázací (interrogativa)	15
2.1.6 Zájmena vztažná (relativa)	16
2.1.7 Zájmena neurčitá (indefinita)	17
2.1.8 Zájmena záporná (negativa)	18
2.2 Zájmena rodová a bezrodá	18
2.2.1 Zájmeno <i>kdo, co</i>	19
2.3 Zájmena substantivní a adjektivní.....	20
2.4 Zájmena určitá a neurčitá	20
2.5 Dílčí závěr – klasifikace zájmen.....	20
3 DEKLINACE ZÁJMEN	22
3.1 Zájmenné skloňování – tvrdé, měkké, smíšené, deklinace zájmen bezrodých	22
3.2 Adjektivní skloňování zájmen.....	23

3.3	Zájmena nesklonná.....	24
3.4	Dílčí závěr – deklinace zájmen.....	25
4.	STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ S OHLEDEM NA TÉMA PRÁCE....	26
5.	VYHODNOCENÍ DOTAZNÍKU	28
5.1	Jevy problematické z pohledu respondentů.....	28
5.2.	1 <i>Kdo, co</i> – zájmena rodová či bezrodá?.....	29
5.3	Deklinace zájmen <i>jenž, týž/tentýž</i>	30
5.4	Určování druhů zájmen	31
5.5	Tvoření nominativního tvaru zájmen	31
5.6	Zájmeno <i>sám, samý</i>	31
5.7	Posesiva <i>jejich x jejích</i>	32
5.8	Mluvnické významy zájmen	32
5.9	Využití přivlastňovacích zájmen <i>můj/tvůj</i> a zvrtného reflexiva <i>svůj</i>	32
	ZÁVĚR.....	34
	RESUMÉ.....	38
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	39
	SEZNAM TABULEK	40
	SEZNAM GRAFŮ	41
	SEZNAM PŘÍLOH.....	42
	PŘÍLOHY.....	43
	Příloha A: Dotazník	43

ÚVOD

Tato bakalářská práce se zabývá problematikou zájmen a jejich pojetí v současných mluvnicích. Jejím obsahem je vymezení zájmen jakožto slovního druhu a zároveň srovnání jednotlivých pojetí.

Toto téma jsem si zvolila, neboť jsem studentkou českého jazyka a k češtině mám blízký vztah. Během svého studia jsem si povšimla řady nejednotností v pojetí zájmen, proto se mi téma jeví jako velmi zajímavé a užitečné pro mé budoucí studium a povolání.

CÍL, METODY A PRACOVNÍ HYPOTÉZY

Cílem této bakalářské práce je analýza pojetí a vymezení zájmen v současných mluvnicích a následné ověření těchto skutečností. Vzhledem k povaze této kvalifikační práce je obtížné jednoznačně vymezit hranici mezi teoretickou a praktickou částí.

V první fázi jsem využila metodu studijní, během níž jsem shromažďovala informace z vybraných současných mluvnic. Vybranou problematiku jsem poté zkoumala blíže, abych následně mohla využít získané znalosti k tvorbě teoretické části práce.

Při psaní teoretické části jsem pracovala s metodou excerpční, neboť jsem z jednotlivých zdrojů vybírala informace týkající se pouze dané problematiky, jež byly následně zpracovávány. Pojetí jednotlivých mluvnic jsem s využitím komparační metody porovnávala a jejich odlišnosti zaznamenávala. Ještě před samotnou komparací byla využita metoda předvýzkumu. Během ní došlo k porovnání dvou mluvnic, na základě poznatků získaných během předvýzkumu byla provedena již zmíněná komparace všech relevantních zdrojů.

V první části jsem se nejprve věnovala základnímu vymezení zájmena jako slovního druhu, dále jsem pracovala s rozčleněním zájmen do skupin dle významu, rodovosti atd. Další kapitola se zabývá deklinačními typy zájmen. Na závěr této části práce je uvedena stručná charakteristika zdrojů využívaných při tvorbě samotné práce.

V práci jsem využívala označení zájmena, nikoliv jejich latinský ekvivalent pronomen, neboť všechny základní prameny práce ve svých výkladech uvádějí právě toto pojmenování. Označení pronomen se vyskytuje pouze ojedinele.

Zjištění získaná komparací jsem doplnila vlastním dotazníkem. Dotazník byl konstruován dle obsahu samotné práce. Začleněny jsou jevy problematické a nejednotně vymezené v jednotlivých mluvnicích.

Dotazník respondenti vyplňovali v online prostředí během února 2024. Šlo o 25 studentů VŠ (pedagogická fakulta, aprobace Český jazyk se zaměřením na vzdělávání) a 25 žáků SŠ (4. ročník). Celkem jej tedy z obou cílových skupin vyplnilo 50 respondentů.

Významná část práce sestávala ze samotné analýzy odpovědí respondentů a jejich následného zpracování. Významnou složku této části tvoří zjištění získaná samotnou komparací.

Předpokládám, že:

1. Výsledky ve skupině vysokoškolských studentů budou znatelně lepší.
2. Vymezení a klasifikace zájmen se bude v současných mluvnicích lišit.
3. Problém bude respondentům činit především tvoření správného tvaru zájmen *jenž*, *týž/tentýž*.

1. ZÁJMENO JAKO SLOVNÍ DRUH

Zájmena jsou specifickým slovním druhem, proto se jejich pojetí a definování v jednotlivých publikacích liší. Nejčastěji jsou vymezována formou výčtu. Jak uvádí *KARLÍK a kol.* v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*: *At' definici zájmen interpretujeme jakkoli, vždy se dospěje k tomu, že zájmena tvoří uzavřenou třídu.* Dále zmiňuje také skutečnost, že některé popisy pokládají zájmena za slovní druh autosémantický, jiné je nepokládají za „čistá“ autosémantika, ani za synsémantika.¹

Důležitým klasifikačním rysem zájmen je jejich zařazení mezi ohebné slovní druhy. Do této skupiny patří společně se substantivy, adjektivy a numeralii. Ohýbání je jedním z významných znaků zájmen. Označuje jejich schopnost vytvářet různé tvary v závislosti na komunikační situaci a stavbě věty.

Zájmena jsou nositeli hned několika funkcí. První zásadní je funkce zástupná, tzn. že ve větě zastupují jiná jména – substantiva a adjektiva. Tento rys je označován jako pronominálnost. Př. *Honza seděl ve třídě. On seděl ve třídě...*

Jak z předchozího odstavce vyplývá, zájmena denotáty neoznačují přímo, ale pouze na ně odkazují či ukazují. Tato schopnost je další zájmenou funkcí, která je označována jako deiktická. *Deiktická slova tedy (po)ukazují ke skutečnosti, a to buď přímo (situační deixe) nebo k jejímu označení v (kon)textu (kontextová deixe). Základní komunikační funkcí je identifikace.*²

Jednotlivé rysy v různých pojetích jsou zpochybňovány, neboť charakter zájmen se různí a nelze se u všech řídit stejnými pravidly. Například k zájmenům patří také tvary, které jsou nositeli určité role v komunikaci, a tudíž je možné hovořit o přímém pojmenování denotátu, ať už jde o zájmeno označující adresáta (*ty*) či mluvčího (*já*). Nelze tedy říci, že každý zástupce zájmen je nositelem všech rysů pro zájmena typických.

V publikaci *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová, 2011) se obecné vymezení zájmen jako slovního druhu nenachází.

---

¹ KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek a PLESKALOVÁ, Jana (ed.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha

² PETR, Jan. *Mluvnice češtiny II. Tvarosloví*, 1986, s. 81.

GREPL (2008, s. 454–455) definuje zájmena jako slovní druh, který je využíván k substitučnímu pojmenování určité substance. Zároveň je autor zařazuje ke skupině plnovýznamových ohebných slovních druhů.

Ke kategorii ohebných slovních druhů řadí zájmena též CVRČEK (2015, s. 254) v *Mluvnici současné češtiny*. Rozdíl se nacházejí ve významovém pojetí pronomín. Dle autora nestojí jednoznačně mezi plnovýznamovými ani neplnovýznamovými slovy, neboť jak již bylo zmíněno, ve větě zastupují jména a jejich význam úzce souvisí s kontextem dané komunikační situace.

Výše uvedené odstavce dokládají, že již u vymezení zájmen se jednotliví autoři rozcházejí, a to především v otázce hodnocení plnovýznamovosti a neplnovýznamovosti zájmen.

1.1 Mluvnické významy zájmen

Zájmena vyjadřují kategorii rodu, čísla a pádu. Problematická mohou být zájmena bezrodá, neboť u nich neexistují odlišné rodové tvary a také zájmena nesklonná, která jsou ve všech pádech vyjádřena totožným tvarem. Mluvnické významy zájmen se řídí mluvnickými významy jmen jimi zastupovaných.

ČECHOVÁ (2011), GREPL (2008) ani CVRČEK (2015) se mluvnickými kategoriemi u zájmen blíže nezabývají. V těchto publikacích se spojení mluvnické kategorie a jejich vymezení objevuje především ve spojení se substantivy.

1.2 Dílčí závěr – zájmeno jako slovní druh

Zájmena patří k ohebným slovním druhům, neboť mají schopnost měnit svůj tvar. V textu mají funkci zástupnou. ČECHOVÁ (2011) se v publikaci *Čeština – řeč a jazyk* vymezení zájmen jako slovního druhu nevěnuje. Definici zájmen uvádí například GREPL (2008, s. 454–455), který je zařazuje k plnovýznamovým ohebným slovním druhům. Malý rozdíl v pojetí lze nalézt v *Mluvnici současné češtiny* (CVRČEK, 2015, s. 254), v níž autor zmiňuje, že zájmena svým charakterem stojí na pomezí mezi plnovýznamovými a neplnovýznamovými slovy, v závislosti na kontextu dané věty.

Mluvnické kategorie zájmen nejsou v současných mluvnicích detailněji popisovány. ČECHOVÁ (2011), GREPL (2008) i CVRČEK (2015) jednotlivé mluvnické kategorie ve svých publikacích zmiňují především ve spojení se substantivy.

2. KLASIFIKACE ZÁJMEN

2.1 Dle významu

Zájmena se dělí podle několika hledisek, z nichž nejobsáhlejší je členění z hlediska sémantického, vydělujeme pak jednotlivé druhy zájmen.

2.1.1 Zájmena osobní (personalia)

Zájmena osobní jsou charakterizována jako zájmena označující účastníky určité komunikace. GREPL (2008, s. 285) zmiňuje, že kromě úlohy zástupce účastníků komunikace má také funkci odkazovat v rámci textu či v konkrétních situacích. CVRČEK (2015, s. 255) toto vymezení doplňuje ještě o charakteristiku osobních zájmen jakožto jmenného protějšku osoby slovesné (1. – 3. osoba čísla jednotného či množného).

Zájmeno JÁ je spojováno s osobou samotného mluvčího, tedy první osobou. Pokud mluvčí nehovoří samostatně, ale mluví za skupinu osob, jejíž je součástí, využívá se zájmeno MY.

Samostatnou osobu adresáta komunikace označujeme TY, jde o takzvané tykání, které se využívá, pokud má mluvčí s adresátem bližší vztah. Pokud mluvčí odkazuje ke skupině adresátů využívá se zájmeno VY. Toto zájmeno je specifické, neboť slouží v komunikační situaci k vyslovení úcty k určité osobě – vykání (*Vy jste skvělá skupina lidí. X Vy byste mohli být naším vedoucím.*).

Mezi zájmena osobní patří též zájmena *on, ona, ono, oni, ony, ona*, která označují další osoby a věci neboli předměty komunikace (CVRČEK, 2015, s. 255).

Skloňování některých tvarů se v jednotlivých mluvnicích liší. Například v *Příruční mluvnici češtiny* (2008, s. 287) je jako jeden z akuzativních tvarů zájmena *on* uveden tvar *–ň*. K této formě autor uvádí, že ji lze využít v případech, kdy zájmenu předchází předložka. Jejich spojením poté vznikají tvary *zaň, proň, oň, naň*. Z hlediska stylové platnosti jsou tyto tvary v *Příruční mluvnici češtiny* (2008) zařazeny ke tvarům knižním. V *Mluvnici současné češtiny* (CVRČEK, 2015 s. 258) je pouze poznamenáno, že tvar existuje, objevuje se velmi výjimečně a v současnosti je ve většině případů nahrazován (*pro něj, na něho apod.*). Objektem zájmu této mluvnice je také hovorová podoba zájmen. Příkladem je instrumentál singuláru maskulina, u něhož autor zaznamenává také krátký tvar *nim*. Dokonce lze v publikaci nalézt poměr využívání v mluvené a psané češtině. V tomto případě je zřejmé,

že v psané češtině je většinou využívána podoba *ním*, zatímco v mluvené formě lidé až v 91 % použijí krátký tvar *nim*.

2.1.1.1 Osobní zvrtné zájmeno *se*

Mezi zájmena osobní patří mimo jiné také specifické zvrtné zájmeno *se, si*. Toto osobní zájmeno působí uživatelům jazyka často problémy, proto jsem se rozhodla jej vymezit v samostatné podkapitole. Tyto problémy částečně vycházejí z faktu, že forma může mít v jazyce několik funkcí.

Čeština – řeč a jazyk (ČECHOVÁ, 2011, s. 224) upozorňuje na shodný tvar *se*, který je volným morfémem, nikoliv zájmenem. Jde o tvar, jenž je součástí sloves – např. *utrhl se*. Blíže toto zájmeno však nepopisuje.

Podrobněji je analyzováno v *Příruční mluvnici češtiny*, v níž je uvedeno: *Zvrtné zájmeno zastupuje takový jmenný výraz, který označuje ve větě touž entitu jako výraz v podmětu. Nezajímali se o sebe...*³

Definici podobného charakteru nalezneme též v *Mluvnici současné češtiny*. Obě publikace zmiňují neexistenci nominativního tvaru tohoto zájmena. Důvodem je zmíněný charakter odkazování k osobě nebo předmětu.

Důležitým poznatkem je nesamostatnost tohoto tvaru, jak uvádí PETR (1986, s. 90–91) v *Mluvnici češtiny II*. Předkládá také pomůcku, jak lze odlišit toto reflexivum od již zmíněného volného morfému *se* shodnou podobou. *Jestliže místo se, si není možno dosadit příslušné zájmeno osobní, nejde již o zvrtná zájmena: usmál se, voda se třpytí, dobře se vyspěte apod. (umyla se x umyla mě).*⁴

2.1.2 Zájmena přivlastňovací (posesiva)

Zájmena přivlastňovací, jak je ze samotného označení patrné, označují vlastnictví určité věci. Stojí proti přivlastňovacímu adjektivu (*bratrův automobil*) a genitivu substantiva posesivního (*automobil bratra*).

Stejně jako u vymezení všech ostatních druhů zájmen ani v případě přivlastňovacích zájmen se v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ, 2011) neobjevuje více než výčet zájmen,

---

³ GREPL, Miroslav, a kol. *Příruční mluvnice češtiny*, 2008, s. 287.

⁴ PETR, Jan. *Mluvnice češtiny II. Tvarosloví*, 1986, s. 91.

kteřá dle autorky náleží k této skupině. Zároveň přivlastňovací zájmena definuje jako zájmena *odkazující k té či oné mluvnické osobě jako vlastníku*.⁵

Obdobné vymezení čtenáři předkládá též *Příruční mluvnice češtiny* v níž je definice formulována takto: *Tato zájmen vyjadřují komunikační roli osoby, k níž se vztahují, zároveň s významem posesivity*.⁶ Autor uvádí další případy využití výrazu jako: *Ta tvoje prý předsedá správní radě. Vaši vyhráli a našim se to nelíbí*. Tyto substantivizované tvary zájmen se využívají především v hovorové vrstvě jazyka a to ve významu označení rodinných příslušníků.

Zájmena *můj, tvůj* a zvrtné *svůj* se skloňují adjektivním způsobem, dle vzoru mladý. CVRČEK (2015, s. 259) začleňuje také tvary typické pro mluvenou češtinu, např. *mý, mejch, mejm, ...* Tuto podobu jazyka ČECHOVÁ (2011) ani GREPL (2008) ve svých mluvnících nezaznamenávají, neboť autoři pracují se spisovnou podobou jazyka.

Dalšími zástupci jsou nesklonná posesiva – *jeho, jejich* a poté zájmeno, skloňující se dle měkkého vzoru *jarní – její*.

Zájmenným způsobem se skloňují zájmena *naš, váš*. Zájmeno *naš* je zároveň samotným měkkým vzorem zájmenné deklinace.

2.1.2.1 Zvrtné zájmeno svůj

Mezi posesivy se nachází také zájmeno *svůj*, označované jako tzv. zvrtné reflexivum, stejně jako osobní zvrtné *se* bývá chybně užíváno, proto je i tomuto zvrtnému reflexivu věnována samostatná podkapitola. Jako ostatní posesiva je nositelem významu vlastnictví určitého objektu a ve větě je ve většině případů spojováno se substantivem (např. *svůj dům, svoje auto, ...*). Jsou obdobou přivlastňovacího zájmena *můj/má/mé*.

Ve větě dedikuje vlastnictví samotnému subjektu věty. V případech, ve kterých jde o přivlastňování osobě mimo osobu subjektu, se využívá posesiv vztahujících se ke konkrétním osobám (*Držíme palce našim reprezentantům*). Z hlediska formální stránky jsou tvary zvrtného *se* utvářeny shodně jako tvary přivlastňovacích zájmen *můj, tvůj, ...*

---

⁵ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština - řeč a jazyk*, 2011, s. 224.

⁶ GREPL, Miroslav, a kol. *Příruční mluvnice češtiny*, 2008, s. 288.

Stejně jako u dalších přivlastňovacích zájmen i zvrtné reflexivum má své substantivizované podoby (GREPL, 2008, s. 291).

*Zájmeno svůj se substantivizovalo ve spojeních typu: Hleděl si svého; Neodešel po svých; Vrátil se ke svým atd.*⁷

Zájmena jsou často součástí různých časopiseckých prací. Blíže se tématu zvrtného posesivního zájmena věnuje například časopis *Naše řeč*. V jednom z jeho vydání vyšel článek pod názvem *Osudy zvrtného posesivního zájmena svůj*. Zde je popsáno toto posesivum obecně, ale autorka zde také podrobně rozebírá problematiku s ním spojenou – například postavení vůči zájmenu *můj*, jehož frekvence užívání se v současné době velmi zvyšuje na úkor zvrtného zájmena *svůj*.

V kolizi stojí také s dalšími tvary osobních (*tvůj*) či přivlastňovacích zájmen – *jeho, její, jejich*. Zájmeno *svůj* je nahrazováno osobním *tvůj* nejčastěji, pokud záměrem mluvčího je vyjádřit ironii či zdůraznit určitou skutečnost.

Důležitou roli v případě zájmen přivlastňovacích představuje konkrétní stylizace výpovědi. Nejčastěji k odstoupení od reflexivizace dochází v komunikačních situacích, kdy mluvčí zaujímá postoj s určitou odměřeností od samotného sdělení – *Nerozumí ničemu než těm jeho lejstrům*.

2.1.3 Zájmena ukazovací (demonstrativa)

Mezi demonstrativa se řadí například zájmena: *ten, tento, onen, takový, tenhle, ...*

Rozlišují se u nich dvě základní funkce – funkce odkazovací, pomocí níž zájmena odkazují ke kontextu předchozí komunikační situace. Druhá funkce je označována jako ukazovací a vyjadřuje schopnost zájmen ukazovat na jednotlivé skutečnosti, jak vyplývá ze samotného označení této funkce.

Marie ČECHOVÁ (2011, s. 224) se věnuje především vydělení těchto zájmen. Vymezuje zájmena ukazovací, zároveň však upozorňuje na skutečnost, že tento druh zájmen bývá označován jako druh zájmen prolínající se s limitativy, tzn. zájmeny vymežovacími, která lze nalézt už v *Mluvnici češtiny II*. (PETR, 1986, s. 98).

Demonstrativa lze rozdělit do dvou skupin. První skupina odkazuje k objektům mimotextovým. Zájmena *ten, ta, to, tento, tato atd.* se váží k objektům blízkým. Na

---

⁷ GREPL, Miroslav, a kol. *Příruční mluvnice češtiny*, 2008, s. 291.

vzdálenější skutečnosti poté ukazují např. *tamtén, tamto, tamta*. K druhé skupině se řadí zájmena, která odkazují k objektům v rámci samotného textu. Mohou být realizována zpětně (anafora) či odkazovat dopředu (katafora). Objevují se mezi nimi i knižní tvary *onen, ona, ono, ...*

Dalším zástupcem ukazovacích zájmen je zájmeno *takový*. Skloňujeme jej dle vzoru mladý – tzn. adjektivní deklinace a v textu odkazuje na vlastnost svého nositele. *Měl rád veselé příběhy. Takové ho vždycky na čas potěšily* (GREPL, 2008 s. 291).

Mezi ukazovací zájmena patří též zájmeno *sám*, jehož funkce v textu je označována jako zdůrazňovací či vytýkácí. Často je v hovorové řeči nahrazováno adjektivem *samotný*, které bývá chybně zaměňováno a využíváno místo tvarů zájmena *sám*, a proto dochází k následným významovým nejasnostem.

Děvčata to připravila úplně sama. (jen pomocí vlastních sil)

Děvčata to připravila úplně samotná. (osamělá, o samotě)

Na výše uvedeném příkladu je možné nepatrný rozdíl ve významu vypožorovat. Již na počátku minulého století je v krátkém článku v periodiku *Naše řeč* (1920) uvedeno: *Ale neradi bychom, aby si ze slov našich někdo vybral, že by se nemělo psátí sám ve smyslu samotén... Jemný významový rozdíl by se mezi nimi však našel, zvláště v jazyce starším: sám znamená spíše osamělost nahodilou, pomíjející (byl jsem sám doma), samotný osamělost trvalou (žiji samotén).*⁸

Může také dojít k zaměnění s vymežovacím zájmenem *ten samý*, zde je však odlišnost patrná. Jde o zájmeno nesoucí význam totožnosti, které je běžně využíváno.

Zájmeno *týž/tentýž* se v psané i mluvené podobě jazyka vyskytuje velmi zřídka a jeho skloňování bývá ve většině případů problematické (viz tab. 3 a 4). Řídí se pravidly adjektivní deklinace – tvrdý vzor mladý. Tato zájmena patří společně s tvary zájmen *ten samý a jiný* zároveň k zájmenům vymežovacím (viz *Zájmena vymežovací*).

---

⁸ Sám, samotný (autor neuveden). *Naše řeč*. 4, 1920, č. 2, 1920, s. 76–77

Tab. 1: Tvary zájmena sám (sg.)

Pád	maskulinum	femininum	neutrum
N	sám	sama	samo
G	samého	samé	samého
D	samému	samé	samému
A	samého, sám	samu	samo
L	samém	samé	samém
I	samým	samou	samém

Zdroj: (ŠMILAUER, 1972 s. 190)

Tab. 2: Tvary zájmena sám (pl.)

Pád	maskulinum	femininum	neutrum
N	sami, samy	samy	sama
G	samých	samých	samých
D	samým	samým	samým
A	samy	samy	sama
L	samých	samých	samých
I	samými	samými	samými

Zdroj: (ŠMILAUER, 1972 s. 190)

Tab. 3: Skloňování zájmena týž/tentýž (singulár)

Sg.			
Pád	maskulinum	femininum	neutrum
Nom	týž/ tentýž	táž/ tatáž	totěž
Gen	téhož	těže	téhož
Dat	těmuž	těže	těmuž
Ak	téhož/ týž/ tentýž (než.)	touž/ tutěž	totěž
Lok	o témž(e)/ tomtěž	o těže	o témž(e) / tomtěž
Inst	týmž/ tímtěž	touž/ toutěž	týmž/ tímtěž

Zdroj: (GREPL, 2008, s. 466)

Tab. 4: Skloňování zájmena týž/tentýž (plurál)

Plurál			
Pád	maskulinum	femininum	neutrum
Nom	tíž/ titíž (živ.) tytéž (než.)	tytéž	táž/ tatáž
Gen	-	týchž	-
Dat	-	týmž	-
Ak	tytéž	tytéž	táž/ tatáž
Lok	-	o týchže	-
Inst	-	týmiž/ týmaž	-

Zdroj: (GREPL, 2008, s.. 466)

Tyto tabulky jsou uvedeny především z důvodu nepravidelného tvoření jednotlivých tvarů a předpokládané vysoké míry chybovosti v odpovědích respondentů.

2.1.4 Zájmena vymešovací (limitativa)

Jak již bylo zmíněno v kapitole věnující se zájmenům ukazovacím, limitativa s demonstrativy úzce souvisí. Některá zájmena jsou zároveň považována za zástupce obou těchto skupin. Zájmena vymešovací jsou skupinou zájmen, která se využívají ve významu totožnosti jedné skutečnosti s druhou či k označení totálnosti. Tato zájmena jsou tvořena totalizátory neboli totálními identifikátory (*všechn, veškery, každý, sám*) a vlastními identifikátory (*týž, tentýž, hov. ten samý, ...*).

Totalizátory vyznačují úplné množství osob, věcí apod. Ve větě tedy představují jakýsi prostředek zevšeobecnění skutečnosti. Mezi totalizační identifikátory se řadí také zájmeno *sám*, ačkoliv označuje spíše určité omezení. Lze jej však chápat jako omezení totální – *Zůstal úplně sám*.

Zájmena *všechn* a *každý* zastupují ve větě podobnou funkci, existuje mezi nimi ale rozdíl. Zájmeno *každý* kromě označení totálnosti vymezuje jednotlivosti a využívá se zpravidla ve spojení se jménem ve tvaru singuláru (*Každý účastník musí mít povolení.*), zatímco *všechn* nezohledňuje aspekt rozčleňování (PETR, 1986, s. 98).

Vymezení těchto zájmen je odlišně pojato například v *Příruční mluvnici češtiny* (GREPL, 2008, s. 294–295), v níž jsou zájmena *týž/tentýž*, *ten samý* označena jako zájmena (ne)totožnosti neboli identifikační zájmena. Jsou nositeli významu totožnosti (*týž*, *tentýž*, *táž*, *tatáž*, ...) či odlišnosti (*jiny*, ...).

Zatímco ČECHOVÁ (2011, s. 224) odlišuje zájmena ukazovací i vymezovací a v *Příruční mluvnici češtiny* (GREPL, 2008, s. 294) se objevují zájmena ukazovací a identifikační (neboli ne/totožnosti), v *Mluvnici současné češtiny* autor rozlišuje pouze zájmena ukazovací. Žádné z dalších zmíněných druhů CVRČEK (2015) ve své publikaci neuvádí.

2.1.5 Zájmena tázací (interrogativa)

Zájmena tázací označují tvary zájmen, pomocí nichž se doptáváme a dožadujeme určitých doplňujících informací. Ptáme se na osoby – *kdo*, věci – *co*, výběry nebo vlastnosti – *který/jaký* a majitele nebo původce – *čí*. Prostřednictvím zájmena *kdo* se dotazujeme na neznámou osobu. Např. *Kdo to je? Komu jsi koupil ten dárek?* Všechny tvary tohoto zájmena mají pouze formu jednotného čísla a během skloňování mění základní tvar svou podobu. Jednotlivé tvary tvoříme dle vzoru *ten*.

Také u zájmena *co* existuje pouze forma jednotného čísla, při skloňování se řídíme koncovkami vzoru *náš*. Pomocí tohoto zájmena se ptáme na neznámý objekt, případně zvíře (*Co to je? Co to leze po stěně?*).

Mezi další zástupce tázacích zájmen řadíme *jaký*, *který*. U nichž se využívá skloňování dle vzoru přídavných jmen – *mladý*.

Tvary zájmena *čí* se tvoří dle vzoru *jarní* a ptají se na vlastníka objektu. Mluvnice zmiňují také plurální tvar instrumentálu *číma*, který se využívá ve vztahu k substantivům – *číma očima*, *nohama*, ... (GREPL, 2008, s. 295 – 297)

Čeština – řeč a jazyk (ČECHOVÁ, 2011, s. 224) opět pouze vypisuje jednotlivé zástupce interogativ – *kdo*, *co*; *jaký*, *který*, *čí*. Stejně výčty uvádí též GREPL (2008, s. 295) či CVRČEK (2015, s. 265).

Z hlediska tázacích zájmen se v jednotlivých mluvnicích nenachází žádné výrazné odlišnosti. Zájmena jsou vymezena stejným způsobem, ať už jde o jejich definici či tvoření jednotlivých tvarů. Lze však uvést drobné rozdíly v jejich pojetí, například zasazení některých tvarů do jazykových vrstev. *Mluvnice současné češtiny* uvádí *Všechna tázací*

zájmena se mohou vyskytovat s příponou -pak (kdopak, copak/cožpak, kterýpak, čípak), která zdůrazňuje význam otázky. Jejich skloňování je specifické – mění se pouze jejich první část (kohopak, komupak, čehopak, čímpak apod.).⁹

Z citovaného textu vyplývá, že jde o jazykové prostředky běžně užívané, tzn. neutrální. V *Příruční mluvnici češtiny* jsou však tyto tvary s postfixem -pak zařazeny ke stylové vrstvě hovorového jazyka. Dále je zmíněna existence dalších citově zabarvených tvarů – např. *kdože, cože, co, kdo to, apod.* (GREPL, 2008, s. 296).

2.1.6 Zájmena vztažná (relativa)

Vztažná zájmena se skládají ze shodného souboru zájmen jako interogativa. K této skupině se řadí navíc ještě varianty s koncovkou -ž (*kdož, což, ...*) a vztažné *jenž*, které představuje synonymum tvaru *který*. V současné době se tento tvar z hlediska stylové platnosti přiklání spíše ke knižní vrstvě jazyka a je využíván především v psané podobě. Posledními tvary zájmen, které náleží ke skupině zájmen vztažných jsou vztažná posesiva (*jehož, jejíž, ...*).

Zmíněná zájmena se mimo tvary *kdo, co* využívají jako prostředky spojování ve vedlejších větách. Jsou nejen nositeli vnitrotextové funkce, ale také ve větě vyjadřují spojitost s určitou substancí či vlastností.

GREPL (2008, s. 297) uvádí specifické změny ve využívání některých vztažných zájmen v hovorovém a psaném jazyce. Například v případě již uvedené dvojice *který* a *co*. V mluvené podobě často dochází k chybnému využívání tvaru *co*, namísto zájmena *který*. V tomto případě se jednotlivé tvary netvoří dle obvyklých pravidel skloňování (*Chlapec, co utekl.*).

Z hlediska tvoření jednotlivých pádových tvarů činí nejčastěji potíže vztažné zájmeno *jenž*. Schéma skloňování singulárních tvarů je proto níže uvedeno v přehledné tabulce (viz tab. 5). Skloňování vztažného tvaru *jenž* se po formální stránce shoduje s jednotlivými tvary osobního zájmena *on*. Při tvoření jednotlivých tvarů tak může pomoci utvořit si nejprve příslušné tvary tohoto osobního zájmena.

---

⁹ CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*, 2015, s. 266.

Tab. 5: Zájmeno jenž

Sg.			
Pád	maskulinum	femininum	neutrum
Nom	jenž	jež	jež
Gen	jehož	jíž	jehož
Dat	jemuž	jíž	jemuž
Ak	jehož/jejž, ježž (než.)	již	jež
Lok	o němž	o níž	o němž
Inst	jímž	jíž	jímž

Zdroj: GREPL (2008, s. 298)

CVRČEK (2015, s. 267) tuto tabulku doplňuje ještě o tvary, které jsou utvářeny, pokud před vztažným zájmenem stojí předložka. V takových případech se využívá tvarů, které začínají *ň-*. Například místo *jehož* vznikne *pro něhož* apod.

GREPL (2008, s. 298) existenci těchto tvarů též zmiňuje, nezačleňuje je však do samotného schématu. Naopak jako problematická je v *Příruční mluvnici češtiny* uváděno tvoření některých plurálních tvarů. Zejména v situacích, kdy předcházející substantivum končí na koncovku *-ma*. Konkrétně se jedná o zájmena *jenž* a *jejíž*. V prvním případě je správný tvar *jimiž* pro všechny jmenné rody, v druhé je potřeba užívat tvar *jejímaž*.

2.1.7 Zájmena neurčitá (indefinita)

V souboru zájmen neurčitých jsou sdružená taková zájmena, která nevyjadřují určitost či specifičnost skutečností. Jejich zástupci – *někdo, něco, cosi, ledakdo, ...* se opět prolínají s interogativy.

V *Příruční mluvnici češtiny* (GREPL, 2008 s. 299) je uvedeno členění indefinit do dalších menších skupin. Ke členění dochází na základě cíle jejich vyjádření. Zásadními skupinami jsou zájmena vyjadřující libovolnost a neurčitost. Vymezena je libovolnost neutrální (*kdokoli(v), cokoli(v), jakýkoli, ...*) a libovolnost, která směřuje k určité rozmanitosti (*lecko, ledajaký, ...*). Odlišena jsou také zájmena vyjadřující neurčitost větší míry – *kdosi, cosi, jakýsi, kterýsi, čísi*. Prostřednictvím těchto zájmen lze dosáhnout zdůraznění nespecifikované osoby či věci. *To bylo něco! To byl někdo!* Jednotlivé tvary se tvoří totožně jako tvary interogativ.

Spíše pouze povrchově zájmena neurčitá rozebírá CVRČEK (2015, s. 268). Předkládá čtenáři výčet jednotlivých zájmen, ve kterém lze nalézt zájmena *každý, všechen, veškerý*, která bývají řazena mezi zájmena vymežovací.

PETR (1986, s. 97) ve své *Mluvnici češtiny* indefinita dále dělí. Zmiňuje například zájmena nesoucí význam lhostejnosti, neurčitosti či mnohosti. Odlišuje zájmena, která se využívají, pokud mluvčí neznalost konkrétní skutečnosti pouze předstírá – *V kteréš knize jsem se dočetl, ...*). Zmiňuje také stylovost některých neutrálních zájmen. Vyděluje zde zájmena stylově neutrální (*někdo, něco*), která lze v určitých komunikačních situacích využít i s příznakem expresivním (*No jo, ty jsi najednou někdo!*). V psaném jazyce se poté používají nejčastěji zájmena s komponentem *-si*.

2.1.8 Zájmena záporná (negativa)

V *Příruční mluvnici češtiny* (GREPL, 2008) tuto kategorii zájmen GREPL a kol. neuvádí, stejně tak ji nenalezneme ani v *Češtině – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ, 2011) či v ŠMILAUEROVĚ *Nauce o českém jazyku* (1986).

Jako zájmena popírající existenci určité skutečnosti je uvádí například CVRČEK (2015, s. 268). K tvoření těchto zájmen dochází nejčastěji připojením interogativa k záporce *-ni*. Př. *Nikdo se nedíval, protože film nebyl zajímavý*.

S kategorií záporných zájmen pracuje i PETR J. a kol. v *Mluvnici češtiny II.* (1986, s. 98–99). Označuje je jako negátory či negativa a vymezuje jako zájmena, která vyjadřují nulovost. Mezi tato deiktická slova se řadí tvary *nikdo, nic, ničí, nijaký, nikde, odnikud, nikudy, nikam, nikdy, nikterak, pranic, žádná, nižádný*. Tvar *nižádný* již v současnosti spadá do spisovné knižní vrstvy jazyka.

2.2 Zájmena rodová a bezrodá

Zájmena rodová a bezrodá se rozdělují, jak je patrné z jejich názvu, dle existence různých tvarů pro jednotlivé rody. Jedná se o rod gramatický neboli mluvnický. Tento rod je nutné odlišit od rodu přirozeného. Ten na rozdíl od toho gramatického rozeznává rody pouze dva – mužský a ženský.

Ve skupině zájmen bezrodých jsou zastoupena osobní zájmena rodově neutrální – *já, ty, my, vy* a zvrtné *se* – tzn. zájmena 1. a 2. os. č.j. a č.mn. Rod je ve větě vyjádřen řídicím tvarem jména či slovesa.

Zájmena se nevyužívají ve tvaru 5. pádu. Výjimkou jsou zájmena *ty*, *vy*, která tento tvar mají – *ty uličníku*. Z hlediska významu čísla je důležité nepokládat zájmena *já* a *ty* za podobu tvaru plurálového – *my*, *vy*. Každé z těchto zájmen má samostatné soubory tvarů. Zvratné zájmeno *se* lze využít v podobě singulárového i plurálového tvaru, např. *Uč se! Usmívali jsme se* (ČECHOVÁ, 2011, s. 225).

„Bezrodost“ zájmen vyjadřuje jejich neschopnost vytvořit různé tvary pro odlišné rody. Tato zájmena jsou svými tvarovými soubory specifická, neboť jsou charakteristická svou variantností. U některých tvarů existuje více podob než je samotných pádů, například zájmeno *ty* má devět možných tvarů. U všech zájmen dochází také k homonymii jednotlivých tvarů, např. tvar zájmena *já* je shodný v genitivu i akuzativu – *tebe*. Tvar *nás* (nominativ – *my*) se shoduje dokonce ve třech pádech a to v genitivu, akuzativu i lokálu.

Zájmena rodová mají charakter adjektivních zájmen a jsou označována jako zájmena trojrodá, neboť pro každý rod a číslo existuje vlastní soubor tvarů.

U zájmen rodových využíváme těchto deklinačních typů:

1. Zájmenné skloňování – tvrdé, měkké, smíšené
2. Adjektivní skloňování – tvrdé, měkké
3. Zájmena nesklonná

U zájmen bezrodých se deklinace jednotlivých slov různí.

2.2.1 Zájmeno *kdo*, *co*

Významné rozdíly ve výkladu v jednotlivých mluvnicích se nachází v zařazení zájmen *kdo*, *co* mezi zájmena rodová či bezrodá.

ČECHOVÁ (2011, s. 226) zařazuje tato zájmena k bezrodým. Zároveň však nepopírá, že mají určitý znak rodovosti, neboť zájmeno *kdo* funguje stejně jako jména životného mužského rodu a zájmeno *co* zase jako jména rodu středního. Skloňování obou zájmen se řídí specifickými pravidly.

Stejný pohled na tuto problematiku lze nalézt v *Nauce o jazyku českém*. Zájmena *kdo*, *co* jsou zde zařazena mezi zájmena bezrodá, blíže se však tato publikace otázky jejich určení nevěnuje (ŠMILAUER, 1972, s. 185).

Rozpor s tímto pojetím je uveden v druhém dílu *Mluvnice češtiny* od PETRA J. (1986, s. 392), zabývajícím se tvaroslovím. Autor upřednostňuje diachronní pojetí, tzn. že

jednotlivé skutečnosti pozoruje z hlediska jejich vývoje v čase. Zájmena *kdo, co* jsou zde označena za zájmena rodová i přesto, že vyjadřují pouze jeden z rodů, díky tomu jsou připodobňována jednorodosti substantiv. Ani jedno z těchto zájmen nemá podobu plurálového tvaru.

GREPL (2008) ani CVRČEK (2015) toto dělení neuvádí.

2.3 Zájmena substantivní a adjektivní

Pronomina se dělí také dle jejich funkce ve větě. První skupina se označuje jako zájmena substantivní. Jsou charakteristická tím, že se svými prostředky a gramatickou funkcí shodují se substantivy. Atributy se však plně neshodují. Rozdíly lze nalézt u čísla a významné odlišnosti nalezneme také u jmenného rodu. Na rozdíl od první skupiny, znaky druhé skupiny, tzv. zájmen adjektivních, jsou zcela totožné s rysy adjektiv, jakožto slovních druhů (ČECHOVÁ, 2011, s. 225).

2.4 Zájmena určitá a neurčitá

Toto dělení uvádí pouze ČECHOVÁ (2011, s. 224). Ve své publikaci rozlišuje zájmena určitá a neurčitá. Mezi určitá zájmena zařazuje zájmena osobní (*já, ty, my, vy X on, ona, ...*), ta označují účastníky a neúčastníky určitých komunikačních situací. Blízko k nim mají zájmena přivlastňovací, která na jednotlivé osoby odkazují (*můj, tvůj, náš, váš X jeho, její, jejich, zvrtné svůj*). Zájmena, pomocí nichž na jednotlivé předměty či osoby ukazujeme, se nazývají deiktická (*ten, tento, onen, ...*). K této skupině bývají přiřazována také zájmena vymezovací (*tentýž, ten samý*), zevšeobecňující (*každý, všelijaký*) či záporná (*nikdo, žádný*).

K druhé skupině, tedy zájmenům neurčitým, autorka řadí zájmena tázací (*kdo, co, jaký, který či*), zájmena vztažná (*jenž*) a poté vlastní zájmena neurčitá (*něco, leckdo, leccos, kdosi, cokoli, ...*).

2.5 Dílčí závěr – klasifikace zájmen

Z obsahu této rozsáhlé kapitoly, jež se zabývala klasifikací zájmen dle významu, je patrné, že v současných mluvnicích lze zaznamenat řadu odlišností. Rozdíly se nacházejí v samotném rozčlenění dle jednotlivých druhů zájmen. Zásadní rozpor ve vymezení se nachází u zájmen vymezovacích, neboť například *Mluvnice současné češtiny* (CVRČEK, 2015, s. 262) tuto skupinu vůbec nezaznamenává a její zástupce řadí mezi demonstrativa.

V ostatních pojetích jsou tato zájmena považována nejen za součást zájmen ukazovacích, ale zároveň jsou řazena k souběžně existující skupině zájmen vymežovacích.

Odlišnosti lze vyzorovat též v zasazení v kontextu jazykové vrstvy. Některé tvary, které byly považovány z hlediska stylové platnosti za tvary neutrální, se již v současnosti přiklánějí ke tvarům knižním – např. *nižádný*. Tento proces je realizován i naopak, tzn. tvary které byly považovány za citově zabarvené jsou řazeny k neutrální jazykové vrstvě – *kdopak, čípak, ...*

Důležité je také zmínit skutečnost, že publikace *Čeština – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ, 2011, s. 224–232) se podrobněji věnuje deklinaci zájmen. Jejich klasifikace je pojata velmi stručně a obecně v krátké kapitole uvádějící samotné skloňování. Autorka zde zaznamenává výčet druhů zájmen a jejich jednotlivých zástupců.

Naopak *Příruční mluvnice češtiny* (GREPL, 2008) a *Mluvnice současné češtiny* (CVRČEK, 2015) se zabírají specifikací jednotlivých druhů zájmen a pravidla jejich deklinace jsou zmíněna pouze okrajově. V obou těchto publikacích jsou uváděny vzory deklinace vždy u aktuálně blíže popisovaných druhů zájmen.

Odlišné pojetí lze též zaznamenat například v zařazení zájmen *kdo, co* mezi zájmena rodová či bezrodá. V opozici zde stojí pojetí ČECHOVÉ (2011, s. 226), která tato zájmena řadí k bezrodým s určitým znakem rodovosti. Na druhé straně je pojetí založené na názorech Miroslava Komárka, jež je uvedeno v *Mluvnici češtiny II.* (PETR, 1986, s. 392). Tato publikace vymezuje zájmena *kdo, co* jako zájmena rodová.

3 DEKLINACE ZÁJMEN

Deklinace zájmen závisí na skutečnosti, zda zájmena vyjadřují či nevyjadřují jmenný rod.

Jednotlivé tvary zájmen rodových se rozlišují dle jejich deklinačního typu. Může se jednat o zájmenné skloňování, u něhož se dále rozlišuje, zda jde o deklinaci tvrdou, měkkou či smíšenou. Skloňování některých zájmen se řídí pravidly deklinace adjektiv, proto se tento způsob skloňování nazývá jako adjektivní.

Zájmena bezrodá mají zvláštní systém zájmenného skloňování.

3.1 Zájmenné skloňování – tvrdé, měkké, smíšené, deklinace zájmen bezrodých

S odlišným označením tohoto typu skloňování se setkáváme v *Mluvnici češtiny II.* (1986, s. 392) v níž jej autor nazývá jako vlastní zájmenné skloňování.

Zájmena skloňující se dle pravidel tvrdé zájmenné deklinace se řídí tvrdým vzorem *ten*. K této deklinační skupině řadíme zájmena *ten, onen, kdo*.

U zájmen *náš, váš, on, jenž* a *co* dochází k deklinaci dle vzoru *náš*, který je označován jako typ měkkého skloňování.

Tvoření správných tvarů zájmena *jenž* bývá často označováno jako problematické. Ve skutečnosti se však deklinace jednotlivých tvarů velmi podobá deklinaci osobního zájmena *on* (G – jeho+ž, D – jemu+ž,...).

Specifickými pravidly tzv. smíšeného skloňování se poté řídí zájmeno *všechen*, jehož skloňování se liší v závislosti na čísle. V singulárovém tvaru se tvary tvoří dle vzoru tvrdého – *ten*, v případě plurálového tvaru poté pravidly měkkého vzoru *náš*.

Tvary nominativu a akuzativu se odlišují od skloňování ostatních tvarů kvůli jejich proměnlivému základu *vš-*, *všechn-*, *všeck-*.

Tvar *všecek* se v současné podobě jazyka využívá spíše výjimečně. V plurálové podobě v minulosti existovali též tvary *vši, vše*. Tyto tvary jsou dnes již považovány za zastaralé a běžně se nevyužívají (ČECHOVÁ, 2011, s. 228).

V *Příruční mluvnici češtiny* se o způsobech deklinace zájmen autor zmiňuje pouze povrchově. Jednotlivé deklinační vzory, jimiž se daná zájmena řídí, se nacházejí pouze u konkrétních zájmen. Stejným způsobem tuto problematiku zpracoval také CVRČEK (2015) ve své *Mluvnici současné češtiny*.

K zájmené deklinaci se řadí také specifická skupina zájmen bezrodých (viz kap. 2.2)

Bezrodá zájmena (*já, ty, my, vy, zvrtné se*) tvoří tzv. dubletní tvary v genitivu, dativu a akuzativu. Jde o tvary, které se liší svou délkou – delší x kratší. Kratší podoba stojí zpravidla ve větě bez předložky a nezdůrazňuje dané zájmeno. Je charakterizována jako tvar příklonný. Delší tvar funguje přesně naopak.

Z hlediska formálního charakteru jde o tvary supletivní, tzn. že se při tvoření různých tvarů zájmen nelze řídit stejnými pravidly, neboť se pro jednotlivé pády formálně liší např. *já/mě*. Zájmena jsou utvářena pomocí tzv. zájmených kořenů, nejčastěji neslabičných. Jedná se o jednofonémové *c-, č-, j-, k-, m-, n-, s-, t-, v-* či dvoufonémové *kd-, sv-, tv-*. Dále se využívá speciálních formantů typických právě pro zájmena, například *-ás, -ámi*.

3.2 Adjektivní skloňování zájmen

Některá zájmena se skloňují prostřednictvím deklinace shodné se způsobem skloňování adjektiv. I tento typ skloňování je rozdělován do tří podtypů. Prvním podtypem je deklinace tvrdého typu dle vzoru *mladý* – zástupci jsou zájmena *jaký, každý, samý, takový, veškerý, žádný*... Druhý podtyp je zastoupen tvary *čí, její a jejíž*. Vzorem této deklinace je měkký adjektivní vzor *jarní*.

Posledním zvláštním typem je soubor tvarů u nichž nelze zaznamenat pravidelnou deklinaci. Jde například o skloňování zájmena *sám*, v jehož souboru tvarů lze nalézt tvary skloňující se dle vzoru *mladý* a také tvary jmenné, jejichž koncovky se shodují s těmi substantivními.

K tomuto specifickému typu skloňování se zařazují také zájmena *můj, tvůj* a *svůj*, jejichž tvary se řídí kombinací jmenného měkkého vzoru *náš* a adjektivního vzoru *mladý*.

Posledním ze tvarů zájmen obsahujících kombinaci deklinačních typů je zájmeno *týž/tentýž*. Toto zájmeno má hned několik dubletních tvarů, ať už jde o tvary jednoduché či složené. I zde se jedná o kombinaci tvrdého jmenného vzoru *mladý (týž, táž, tíž)* a tvrdého adjektivního vzoru *ten*. Adjektivní vzor je využíván například u složeného tvaru *tentýž* (PETR, 1986, s. 398–400).

V *Mluvnici češtiny II*. (1986, s. 401) autor uvádí také zastaralé *ky*, které se dnes již využívá pouze v některých ustálených spojeních *kyho výra, ky d'as, ...* Toto zájmeno se skloňovalo plně mechanicky.

3.3 Zájmena nesklonná

Zájmena nesklonná jsou typem zájmen, u nichž nelze vytvářet tvary dle pravidel deklinace. Vyznačují se tím, že existuje pouze jeden tvar pro všechny rody, pádové tvary i obě čísla.

K zájmenům nesklonným se řadí přivlastňovací *jeho*, *jejich* a dále vztažné *jehož* a *jejichž*. Jde o tvary ukazovacích zájmen *on*, *oni*. ČECHOVÁ (2011, s. 232) ve své publikaci uvádí: *Od původu jsou to ustrnulé tvary 2.p. osobních zájmen on, oni, které se ustálili ve funkci přivlastku a doplňují tak tvary adjektivní.*¹⁰

Ve skutečnosti jde o složitý jazykový vývojový proces. V průběhu vývoje češtiny nominativní tvar zájmen *jeho* a *jejich* nevypadal tak, jak jej známe dnes v současné jazykové kodifikaci – tzn. sg. *on*, *ona*, *ono*; pl. *oni*, *ony*, *ona*. Původně byla chápána jako zájmena ukazovací a využívala se v singulárové podobě – *j(en)*, *ja*, *je*. Tyto staročeské deklinační tvary jsou uvedeny níže v tab. 6. Plurálové tvary byly vyjádřeny jako *ji*, *ja*, *je*.

Tab. 6.. Pračeské skloňování *j(en)*, *ja*, *je* (sg.)

Pád	maskulinum	femininum	neutrum
Nominativ	j(en)	ja	je
Genitiv	<i>jego</i>	jie	<i>jego</i>
Dativ	jemu	ji	jemu
Akuzativ	-ň, jej	ju	je
Lokál	o něm	o ní	o něm
Instrumentál	jím	jú	jím

Zdroj: (LAMPRECHT, a kol., 1986, s. 183)

Nominativ tohoto zájmena se se zánikem praslovanštiny mění na tvary, jež se využívají dodnes. Neboť tvary původní jazykovému systému nevyhovovaly. Některé tvary však v jazykovém systému zůstaly, například právě tvar genitivní tvar *jego* > *jeho*. Zájmeno *jeho* se začalo řadit mezi posesiva, zároveň se stalo podobou genitivního a akuzativního tvaru zájmena 3. osoby *on*, neboť tato pozice nebyla obsazena (LAMPRECHT, a kol., 1986, s. 182–184).

Je zde možné si povšimnout již zmíněné supletivnosti tvarů (*on* – *jeho*), jde o skutečnost, kdy jednotlivé tvary některých slov využívají různých tvarových základů. Supletivismus se

¹⁰ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*, 2011, s. 232

v jazyce objevuje poměrně často a to nejen u pronomín, ale typický je také jeho výskyt například u substantiv *člověk – lidé* či adjektiv *dobrý – lepší*.

V *Příruční mluvnici češtiny* (GREPL, 2008) a *Mluvnici současné češtiny* (CVRČEK, 2015) se stejně jako u zájmeného a adjektivního skloňování není skupina zájmen nesklonných blíže charakterizována.

3.4 Dílčí závěr – deklinace zájmen

Z hlediska deklinace zájmen se pojetí jednotlivých deklinačních typů v současných mluvnicích výrazně neodlišuje. Podrobněji se této problematice věnuje ČECHOVÁ (2011, s. 225–232), která uvádí členění dle jednotlivých deklinačních typů. GREPL (2008) ani CVRČEK (2015) se ve svých publikacích deklinací zájmen zabývají pouze povrchně, tzn. jednotlivé vzory je možné nalézt pouze ve spojení s konkrétními zájmeny. Je patrné, že autoři považují za dostatečné výklady o deklinaci většinou zařazené k substantivům, popřípadě k adjektivům.

4. STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ S OHLEDEM NA TÉMA PRÁCE

Obsahem této kapitoly je krátká charakteristika jednotlivých pramenů, které byly během tvorby práce využívány nejfrekventovaněji a bez nichž by nebylo možné toto téma zpracovat.

Blíže budou popsány především 3 vybrané mluvnice, které tvoří zásadní zdroje informací pro samotnou komparaci pojetí zájmen v současných mluvnicích.

Jde o tyto publikace:

- 1) ČECHOVÁ, Marie a kol. 2011. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha : ISV nakl., 2011. 978-80-7235-413-9.
- 2) GREPL, Miroslav a kol. 2008. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha : Lidové noviny, 2008.
- 3) CVRČEK, V. a kol. 2015. *Mluvnice současné češtiny. Jak se píše a jak se mluví*. Praha : nakladatelství Karolinum, 2015. 978-80-246-2812-7.

První dvě zmíněné publikace byly pro komparaci vybrány, neboť jsou v současné době často využívány na vysokých školách po celé České republice. Jde o mluvnice, které se po roce 2000 prosadily nejvýrazněji.

Čeština – řeč a jazyk se svým rozsahem staví nad tradiční mluvnice, neboť obsahuje například kapitolu věnující se samotnému komunikátu a textu. *Současně svým názvem naznačuje teoreticko-metodologická východiska knihy: programem je rozlišování jazykového systému na straně jedné a užívání tohoto systému na straně druhé.*¹¹ Autorka se v knize snaží o osobitý přístup, proto se zde nesetkáme s tradičním pojetím. Zabývá se spisovnou podobou jazyka. Samotné problematice zájmen se publikace věnuje zejména z hlediska jejich deklinace, klasifikace zájmen je zmíněna vždy pouze v souvislosti s jejich konkrétními zástupci.

Druhou zmíněnou publikací je *Příruční mluvnice češtiny*, jež je značně konzervativnější podobou mluvnice, neboť se drží dosavadního pojetí publikací tohoto typu. Jejím cílem je přiblížit problematiku aktivnímu uživateli jazyka ve spisovné podobě. Autor jako jeden z mála ve výkladu jednotlivé problematiky pracuje s latinskými ekvivalenty jednotlivých

---

¹¹ ČECHOVÁ, Marie. *Čeština – řeč a jazyk*, 2011, předmluva.

termínů. Pracuje především s neutrálními prostředky jazyka, ale v minimálním množství lze nalézt též knižní, archaické či hovorové prostředky.

Poslední publikace je diametrálně odlišná od předchozích. *Mluvnice současné češtiny* je první korpusově zpracovanou mluvnicí u nás. Termín korpus představuje jazyková data, jež jsou počítačově zpracována. Od ostatních mluvnic se odlišuje také svým přístupem k problematice, jak sám autor zmiňuje v předmluvě této knihy. *Cílem je popsat jazyk srozumitelnou formou tak, jak se projevuje v promluvách a textech, které nositelé jazyka produkují. Jinými slovy, je založena na průměrném mluveném a psaném úzu.*¹²

Dále jsem pracovala ještě s těmito mluvnicemi:

- PETR, Jan a kol. 1986. *Mluvnice češtiny II. (Tvarosloví)*. Praha : Academia, 1986.
- ŠMILAUER, Vladimír. 1972. *Nauka o českém jazyku*. Praha : SPN, 1972.
- LAMPRECHT, Arnošt a BAUER, Jaroslav a ŠLOSAR, Dušan. 1986. *Historická mluvnice češtiny*. Praha : SPN , 1986.

Z hlediska autorství se lze setkat s nejednotnými názory u *Mluvnice češtiny II*. Jako hlavní tzv. vědecký redaktor je uváděn prof. PhDr. Jan Petr, DrSc., je tomu tak zejména kvůli politickým důvodům. Redaktorem tohoto svazku je však doc. PhDr. Miroslav Komárek, DrSc.

Tato mluvnice vymezuje zájmena v kapitole věnující se všem deiktickým slovům – pronominalia. Je specifická velmi podrobným a vědecky pojatým popisem jednotlivé problematiky a základ pro její tvorbu tvořila koncepce zmíněného významného českého jazykovědce Miroslava Komárka. Promítá se zde tak více diachronních hledisek.

---

¹² CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*, 2015, předmluva.

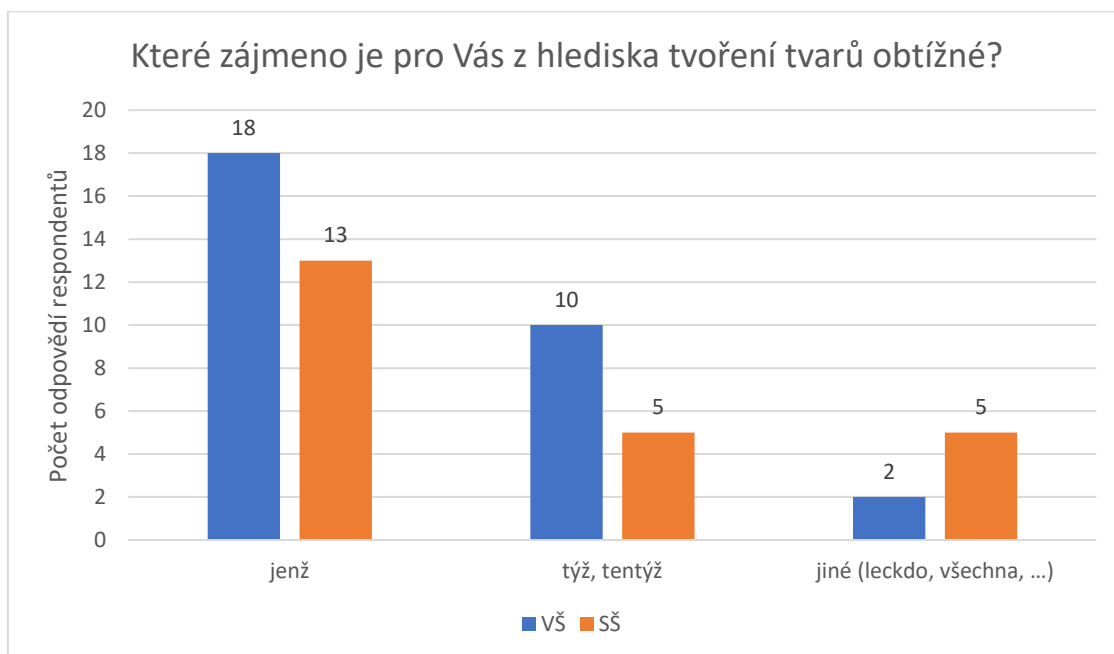
5. VYHODNOCENÍ DOTAZNÍKU

Komparace jazykových jevů byla doplněna dotazníkovým šetřením. Při tvorbě dotazníku byly využity především problematické a nejednotně pojímané jevy v klasifikaci zájmen. Dotazník je anonymní. Respondenti vyplňovali pouze druh školy, kterou navštěvují (střední škola/vysoká škola). Nejprve jsou položeny tři otevřené otázky, které mapují oblasti při výuce a využívání zájmen v běžné komunikaci činí respondentům největší potíže. Otázky 6–12 se již věnovaly konkrétním jevům, které činí uživatelům jazyka problémy. Respondenti doplňovali správné tvary, určovali druhy či mluvnické kategorie zájmen v závislosti na charakteru zadání jednotlivých položek. Dotazník je součástí přílohy.

5.1 Jevy problematické z pohledu respondentů

Z grafu 1, vytvořeného na základě nejčastějších odpovědí respondentů je na první pohled patrné, která zájmena vnímají běžní uživatelé jazyka jako nejvíce problematická. Nejfrekventovanější odpovědí obou cílových skupin bylo jednoznačně pronomem vztažné – *jenž*. Dále respondenti také uváděli demonstrativum *týž/tentýž*. Blíže je tento problém rozebírán v kapitole 2.1.6. Mimo tyto četnější skupiny se další zájmena objevovala spíše ojediněle.

Obr. 1: Obtížnost tvoření zájmen

Zdroj: [vlastní zpracování, 2024]

Z odpovědí respondentů na jednu z dalších otázek – *Které zájmeno je obtížně zařaditelné ke druhu?* se odpovědi studentů vysokých a středních škol liší. Budoucí absolventi středních škol nejčastěji

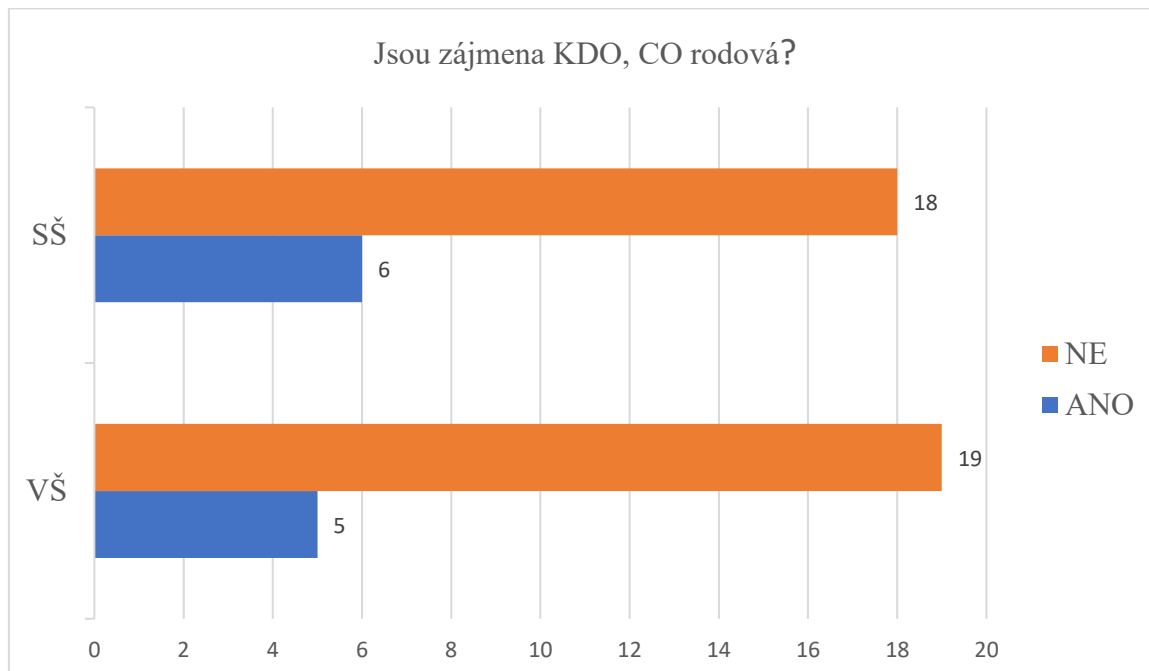
zmiňovali zájmeno *jenž*, které je však z pohledu současných mluvnic jednoznačně zařazováno mezi zájmena vztažná. S nejednoznačností vymezení se lze setkat v případě zájmena *sám*, jenž bylo uvedeno zhruba polovinou dotazovaných studentů vysoké školy. Toto pronomen lze zařazovat k demonstrativům či zájmenům vymezovacím, která nejsou v některých publikacích definována (viz. kap. 2.1.3 – Zájmena ukazovací).

Cílem poslední otázky v úvodní části dotazníku bylo analyzovat, která oblast související s pronominy je neproblematičtější. Respondenti uváděli především již zmíněná deklinace zájmen, ať už šlo o deklinaci konkrétních tvarů či zájmen obecně. Část dotazovaných též uvedla, že vnímají zájmena celkově jako složitý a komplikovaný slovní druh. Žáci střední školy též zmiňovali samotné zařazení zájmen ke správnému druhu.

5.2.1 *Kdo, co* – zájmena rodová či bezrodá?

Rozpor v pojetí zájmen *kdo, co* se liší v pojetí uživatelů jazyka stejně jako v současných mluvnicích. Odlišnosti nacházíme v otázce jejich zařazení mezi zájmena rodová či bezrodá (viz kap. 2.4.1). Převážně jsou však řazena mezi zájmena bezrodá, neboť vyjadřují pouze jeden z gramatických rodů a neexistuje jejich podoba pro rody ostatní.

Obr. 2: Jsou zájmena *kdo, co* rodová?

Zdroj: [vlastní zpracování, 2024]

Převážná většina respondentů považuje tato zájmena za bezrodá, stejně jako jsou pojata v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ, 2011, s. 226). Stejně vymezena jsou také v *Nauce o jazyku českém* (ŠMILAUER, 1972, s. 185).

Zdůvodnění odpovědi NE, tzn. zařazení mezi bezrodá zájmena, se velmi shodovala. Jako důvod této volby byl opětovně uváděn fakt, že nelze určit gramatický rod a nemají odlišné tvary pro jednotlivé rody.

Dotazovaní, kteří mezi možnostmi zvolili variantu ANO, tedy, že zájmena patří mezi rodová, svá tvrzení většinou nedokázali zdůvodnit. Část jako důvod uvedla, že se toto zařazení učili ve škole. Někteří dokonce vypsali konkrétní výčet zájmen bezrodých *já, ty, my, vy, se*, která se učili přeríkávat. Zájmena *kdo, co* mezi nimi nejsou, tudíž je označili za zájmena rodová.

5.3 Deklinace zájmen *jenž, týž/tentýž*

V položce týkající se skloňování zvrátého zájmena *jenž* a ukazovacího *tentýž* se projevily poměrně velké rozdíly mezi cílovými skupinami. Výrazně lépe si vedli studenti vysoké školy. Je však potřeba podotknout, že jde o studenty studující obor věnující se českému jazyku. Zároveň se potvrdila skutečnost, že je deklinace a tvoření jednotlivých tvarů těchto zájmen z pohledu uživatelů jazyka složitá.

Nejvýraznější problém nastal u věty *Hotel _____ jsme si vybrali, se stával stále oblíbenějším*. Správně utvořený tvar je *jejž*, neboť jde o odkaz k substantivu rodu mužského neživotného. Správně jej dokázala vytvořit pouze třetina vysokoškolských studentů (8 z 25), ve skupině žáků středních škol se neobjevila ani jedna odpověď obsahující tento náležitý tvar.

Naopak žádný problém nečinila tvoření tvarů *téhož* (*Lod' se vrátila do _____ přístavu.*) a *jehož* (*Učitel, _____ rady si vzala k srdci.*) Korektní tvar dokázali vytvořit všichni studenti vysoké školy. Ani žáci středních škol si v tomto případě nevedli vůbec špatně a zhruba 15 z celkových 25 dokázalo vytvořit správné tvary.

Tvoření jednotlivých tvarů však není tak složitá, jak se může na první pohled zdát a v případě, že si nejsme jisti správným tvarem, je možné si místo *jenž*, dosadit tvary osobního zájmena *on*.

5.4 Určování druhů zájmen

Jak je zmíněno výše (viz kap. 5. 1), zařazení zájmen k druhu se jeví z teoretického hlediska jako problematické.

Výsledky položky, věnující se oblasti určování druhů zájmen, tuto skutečnost potvrdily. Odpovědi respondentů z vysoké školy se liší. Zhruba jejich polovina označila zájmeno *samý* za zájmeno ukatovací, druhá polovina jej zařadila mezi vymešovací.

V odpovědích středoškolských studentů se termín vymešovací zájmeno objevil pouze v jednom případě, ostatní tvar *samý* určili jako zájmeno ukazovací nebo jej nedokázali správně zařadit. Část studentů nepřiradila toto zájmeno k žádnému druhu.

Mezi zájmena záporná zařadila náležitě většina všech respondentů zájmeno *nic*. Tento příklad ukazuje na skutečnost, že se zájmena záporná vyučují a toto označení se využívá i přesto, že žádné mluvnice, mimo *Češtinu – řeč a jazyk* (2011), je ve svém výkladu blíže či vůbec neuvádí.

Stejný rozpor nastal i u zájmena *sám*, jehož určení bylo také součástí dotazníku.

5.5 Tvoření nominativního tvaru zájmen

Jako poměrně neproblematický se jeví dle výsledků úkol vytvořit nominativní podobu zájmena, které je ve větě ve tvaru jiného pádu.

Šlo například o věty: *Jeho se to netýká. Přišla jeho sestra*. I přesto, že v obou případech má zájmeno stejnou podobu, jde od dva odlišné tvary. První z nich patří k zájmenům osobním (personalia), jde o genitivní tvar, singuláru, maskulina animata – zájmeno *on*. Zatímco v případě druhé věty není tvar utvořen od zájmena osobního, jde o nominativní tvar nesklonného přivlastňovacího zájmena *jeho*.

Obtížnější pro respondenty bylo vytvořit nominativní tvar zájmena, například ve větě *Muž, o němž stále mluvili*. Mezi odpověďmi se objevovala řada možností, nejčastěji bylo uváděno *on, který, o něm*. Ve skutečnosti jde však o tvar 1. pádu zájmena *jenž*.

5.6 Zájmeno sám, samý

Zmíněná záměna podobných tvarů – zájm. *sám, samý, samotný* se z analýzy odpovědí respondentů nepotvrdila, neboť ve velké většině případů byly uváděny náležité tvary.

5.7 Posesiva jejich x jejich

Tvary zájmen *jejich* a *jejích* jsou často kvůli své podobnosti zaměňována. Jde však o dva odlišné tvary. Tvar *jejich* je nesklonným zájmenem přivlastňovacím, tzn. využívá stejného tvaru pro všechny pády. Např. *Chlapec obdivoval jejich výkon.*

Zatímco zájmeno *jejích* vyjadřuje tvar plurálu v genitivu či lokálu od přivlastňovacího zájmena *její*.

I v této otázce se oslovení respondenti dopustili úplného minima chybných odpovědí.

5.8 Mluvnické významy zájmen

Problémy však většině dotazovaných činilo určování mluvnického významu zájmen vyznačených v uvedené větě. Určen měl být pád, číslo (singulár x plurál) a rod (maskulinum, femininum, neutrum). Velká část respondentů nechala okénko pro odpověď prázdné, neboť si s odpovědí nevěděla rady.

V zadání byla uvedena věta: *Včera jsem otevřel přihrádku **toho** starého stolku, **o kterém** jsem **ti** vyprávěl.*

toho – genitiv, singulár, maskulinum inanimatum

o kterém – lokál, singulár, maskulinum inanimatum

ti – dativ, singulár, zájmeno bezrodé

Takto správně určit mluvnické významy u všech tří zájmen dokázali pouze 3 žáci středních škol z 25. Často uváděli druhy, pravděpodobně si tedy nevěděli rady již se samotným zadáním.

Respondenti druhé cílové skupiny (tzn. studenti vysoké školy) si s určováním mluvnických významů poradili výrazně lépe. I přesto je zde patrná problematičnost v této oblasti. Někteří uváděli, že jde o tvar dativní. Tuto chybu lze připsat nedočtení věty či nerespektování jejího kontextu.

5.9 Využití přivlastňovacích zájmen můj/tvůj a zvrtného reflexiva svůj

Poslední položka, jež byla součástí dotazníku, ověřovalo znalost přivlastňovacích zájmen. Konkrétně zahrnovalo zájmena *můj/tvůj* a zvrtné *svůj*.

Opět je zde možné zaznamenat větší úspěšnost u studentů vysoké školy. Chyby se v jejich případech vyskytovaly především ve větách se zájmeny *můj/svůj* – *Pokud bys byl na mém místě, řídil by ses svou intuicí? Čekám na svou kamarádku.* V obou případech došlo k záměně zvratného reflexiva *svůj* a posesiva *můj* (viz kap. 2.1.2.1).

U odpovědí respondentů ze středních škol se objevovala chybně zvolená zájmena též ve větě – *Nyní víš, kde máš svého přítele hledat.* Ve většině případů žáci uvedli tvar zájmena *tvůj*, ačkoliv zájmeno přivlastňovací odkazuje k samotnému subjektu, tudíž je nutné využít tvary zájmena *ty*.

ZÁVĚR

Cílem této kvalifikační práce bylo porovnání pojetí zájmen v současných mluvnicích. Současně jsem se pomocí dotazníku pokusila zjistit znalost zájmen jako slovního druhu u dvou skupin respondentů a potvrdit nebo vyvrátit stanovené hypotézy. Povaha tématu nepovolovala jednoznačné vymezení práce na část teoretickou a praktickou.

V první části jsem se zabývala vymezením zájmen jako slovního druhu z komparačního pohledu ve vybraných mluvnicích. Dále jsem se věnovala komparaci a klasifikaci zájmen a popisovala pravidla jejich deklinace. Na počátku jsem využila metodu předvýzkumu, během níž jsem analyzovala pojetí zájmen ve dvou současných mluvnicích. Následně došlo ke stanovení několika základních zdrojů na základě informací zjištěných během předvýzkumu. Důležitou roli hrála především frekvence využívání současných mluvnic na vysokých školách v České republice. Nejčastěji jsou jako povinná literatura uváděny publikace *Čeština – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ, 2011), *Průruční mluvnice češtiny* (GREPL, 2008) a *Mluvnice současné češtiny* (CVRČEK, 2015). Proto tyto současné mluvnice byly stanoveny jako základní prameny bakalářské práce.

V průběhu studia těchto pramenů jsem využila metodu excerpcí, při níž došlo k selekci informací potřebných pro tvorbu práce. Následně jsem se věnovala samotné komparaci pojetí. Ze zjištění vyplývá, že se v současných mluvnicích nachází v pojetí zájmen poměrně velké množství odlišností. Ať už jde o rozdíly týkající se rozdílů v terminologii či o rozdíly v dělení jednotlivých zájmen.

Z hlediska vymezení zájmen jako slovního druhu se v současných mluvnicích nacházejí odlišnosti především v otázce plnovýznamovosti a neplnovýznamovosti zájmen. Zatímco GREPL (2008, s. 454–455) zájmena považuje za plnovýznamový ohebný druh, CVRČEK (2015, S. 254) uvádí, že je nelze v tomto ohledu jednoznačně vymežit, neboť stojí na pomezí mezi plnovýznamovými a neplnovýznamovými slovy. ČECHOVÁ (2011) se této oblasti vymezení zájmen nevěnuje. Zároveň se ani jeden ze zmíněných autorů se ve svých publikacích nevěnuje mluvnickým kategoriím zájmen. Mluvnické kategorie jsou definovány v rámci kapitol věnujících se substantivům.

S ohledem na dělení zájmen podle jednotlivých druhů se nacházejí odlišnosti především v zařazení zájmen vymežovacích (*sám, ten samý, tentýž, ...*). ČECHOVÁ (2011, s. 224) tato zájmena řadí k ukazovacím, zároveň však zmiňuje, že existují zájmena vymežovací. Vymežovací zájmena uvádí například PETR (1986, s. 98). V *Průruční mluvnici češtiny*

(GREPL, 2008, s. 294) se setkáme s označením ukazovací a identifikační zájmena. CVRČEK (2015, s. 262) tato zájmena ve své publikaci *Mluvnice současné češtiny* řadí mezi zájmena ukazovací.

Rozdíl v pojetí se vyskytuje také v otázce rodové klasifikace zájmen *kdo, co*. Tato zájmena patří k zájmenům tázacím či vztažným v závislosti na kontextu věty. Nejednotné je však jejich zařazení k zájmenům rodovým či bezrodým. ČECHOVÁ (2011, S. 226) je řadí k zájmenům bezrodým, stejně jako ŠMILAUER (1972, s. 185) v *Nauce o jazyku českém*. Naopak v Komárkově pojetí jsou řazena mezi zájmena rodová. GREPL (2008) ani CVRČEK (2015) toto členění neuvádí.

Deklinaci zájmen se podrobněji věnuje z vybraných pramenů zejména ČECHOVÁ (2011, s. 225–232). GREPL (2008) a CVRČEK (2015) tuto problematiku zmiňují pouze v souvislosti s konkrétními zájmeny.

Během komparace bylo patrné rozdílné pojetí především v *Mluvnici současné češtiny* (CVRČEK, 2015). Tato mluvnice je na rozdíl od ostatních, jako jsou *Čeština – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ, 2011) či *Příruční mluvnice češtiny* (GREPL, 2008), zpracována korpusově, tzn. během jejího zpracování bylo využíváno dat zpracovaných počítači. Zároveň je v ní významně zastoupeno hledisko mluvené podoby jazyka.

Zjištění získaná komparací analyzovaných zdrojů byla využita a částečně ověřena při tvorbě dotazníku, který obsahoval položky, jejichž součástí byly problematické jevy, týkající se různých oblastí zájmen – např. určování druhů zájmen, tvoření nominativního tvaru apod.

Dotazník vyplnilo v únoru 2024 celkem 50 respondentů. Byly vytvořeny dvě skupiny respondentů, jedna ze zástupců pedagogických fakult vysokých škol (zaměřením na výuku českého jazyka) a druhá ze žáků maturitního ročníku středních škol. Poměr odpovědí od zástupců obou skupin byl rovnoměrný, tzn. 25 vyplněných dotazníků od obou skupin.

V otázce, které zájmeno je pro respondenty z hlediska tvoření tvarů nejobtížnější, bylo jednoznačně nejfrekventovaněji uváděno vztažné zájmeno *jenž* a to u obou skupin respondentů. V druhé otázce týkající se obtížnosti zařazení ke konkrétnímu druhu zájmen se již odpovědi studentů vysokých škol a žáků středních škol lišily. Středoškolští studenti uváděli zájmeno *jenž*, které se bezesporu řadí mezi zájmena vztažná. Zástupci vysokých škol přibližně v polovině případů označili jako problematické zájmeno *sám*. Toto zájmeno bývá zařazováno k zájmenům ukazovacím či vymežovacím. Poslední otevřená otázka se

dotazovala na nejproblematictější oblast spojenou se zájmeny. V odpovědích respondentů se nejčastěji objevovala deklinace zájmen.

Další položka se týkala zařazení zájmen *kdo, co* z hlediska jejich rodovosti. Převážná většina respondentů obou skupin tato zájmena řadí k bezrodým. Uváděné důvody výběru této volby se u respondentů shodovaly – nelze určit gramatický rod, nelze vytvořit tvary pro všechny rody. Ti, kteří označili zájmena jako rodová, zpravidla svá tvrzení nedokázali zdůvodnit.

V položce týkající se zájmen *jenž* a *týž/tentýž* se dle předpokladů objevilo nejvíce chyb. Problém utvořit správně jednotlivé tvary těchto zájmen měli skoro všichni žáci středních škol. Potíže respondentům činilo též zařazení zájmen k druhům, především zájmen *sám, samý*. Z odpovědí je patrné, že žáci středních škol se během výuky nesetkávají se zájmeny vymezovacími, neboť tento druh byl uveden pouze jedním respondentem této skupiny.

Naopak jako poměrně neproblematické se ukázalo tvoření nominativního tvaru zájmen uvedených ve vybraných větách. Také v položkách ověřujících správné užívání zájmen *sám, samý* a vymezovacích *jejich, jejich* se respondenti v obou případech nedopustili téměř žádných chyb.

Další položka dotazníku ověřovala schopnost respondentů určit mluvnické významy zájmen. Z části odpovědí zástupců obou skupin vyplývá, že si často nevěděli rady se samotným zadáním, neboť několik respondentů nechalo pole pro odpověď prázdné. V ostatních případech si výrazně lépe vedli vysokoškolští studenti.

Závěrečná položka se věnovala využití přivlastňovacích zájmen *můj/tvůj/svůj*. V několika případech došlo k záměně zájmen *můj* a *svůj*. Šlo o věty: *Pokud bys byl na mém místě, řídil by ses svou intuicí. Čekám na svou kamarádku*. Užití těchto zájmen závisí na skutečnosti, zda zájmeno odkazuje k subjektu či nikoli.

V úvodu práce byly stanoveny celkem tři hypotézy. První z nich předpokládala vyšší úspěšnost studentů vysokých škol při vyplňování vytvořeného dotazníku. Tato hypotéza se skutečně potvrdila. Největší rozdíly byly zaznamenány v otázce vyžadující doplnění správného tvaru zájmena *jenž* do uvedených vět. Tato skutečnost může být vysvětlena tím, že žáci vysokých škol se s tvořením správných tvarů setkávají například v předmětu morfologie. Zároveň v současnosti bývá toto zájmena velmi často nahrazováno vztažným zájmenem *který*. Je tedy možné, že se mladší generace s tímto zájmenem v běžné životě často nesetkává i s ohledem na to, že jde o generaci nečtenářů. Výsledek této hypotézy

zároveň potvrzují i třetí stanovenou hypotézu, která očekávala největší míru chybovosti při tvoření tvarů zájmena *jenž*.

Druhá hypotéza byla také potvrzena. Množství jednotlivých odlišností v analyzovaných gramatikách značně převýšilo očekávané množství. Rozdíly byly zaznamenány v oblasti zařazení zájmen ke konkrétním druhům. Nejednotně vnímaná jsou především u zájmen vymežovacích, která například CVRČEK (2015) ve své publikaci *Mluvnice současné češtiny* vůbec neuvádí. Zatímco v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (ČECHOVÁ, 2011) je tento druh zájmen vymezen. Stejně tak vymežovací zájmena nalezneme v *Příruční mluvnici češtiny* (GREPL, 2008). Značné rozdíly lze zpozorovat také v otázce zájmen rodových a bezrodých, konkrétně jde o zájmena *kdo, co*, u nichž není jednoznačné zařazení k jedné či druhé skupině. Například ČECHOVÁ (2011) vnímá tato zájmena jako bezrodá s určitým znakem rodovosti, ale v *Mluvnici češtiny II.* (PETR, 1986) jsou zařazena k zájmenům rodovým. Z hlediska deklinace zájmen se v současných mluvnicích neobjevují žádné výrazné rozdíly.

Během analýzy prováděné v rámci tvorby této kvalifikační práce tedy došlo k potvrzení všech stanovených hypotéz. Tato bakalářská práce může dle mého názoru pomoci k pochopení specifik zájmen jako slovního druhu.

RESUMÉ

Tato bakalářská práce se zabývá pojetím zájmen v současných mluvnicích. Cílem této práce je analýza odlišností v současných mluvnicích a následné ověření těchto poznatků.

První část představuje komparaci problematických a nejednotně pojímaných jevů. Práce se věnuje vymezení zájmen jako slovního druhu, klasifikací zájmen a jejich deklinací. Také jsou charakterizovány jednotlivé prameny s ohledem na samotné téma práce. V poslední části se nachází vyhodnocení výsledků dotazníku, který byl vytvořen na základě problematických jevů. Dotazník byl vyplněn celkem 50 respondenty zastoupených rovnoměrně studenty vysokých škol a žáky maturitního ročníku středních škol.

Výsledky analýzy jsou uvedeny v závěru této bakalářské práce, společně s výsledky stanovených hypotéz.

This bachelor thesis is focused on the concept of pronouns in contemporary grammar books. The aim of this work is the analysis of differences in contemporary grammar books and the verification of these findings.

The first part presents a comparison of problematic and differently understood phenomena. The work is devoted to the definition of pronouns as part of speech, the classification of pronouns and their declensions. Furthermore, individual sources are described with regard to the topic of the work. In the last part, the results of the questionnaire, which was created on the basis of problematic phenomena, are evaluated. This questionnaire was completed online by a total of 50 respondents representing secondary school students and university students.

The results of the analysis are presented at the end of this bachelor's thesis together with the results of the established hypotheses.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- CVRČEK, V. a kol. 2015.** *Mluvnice současné češtiny. Jak se píše a jak se mluví.* Praha : nakladatelství Karolinum, 2015. 978-80-246-2812-7.
- ČECHOVÁ, Marie a kol. 2011.** *Čeština - řeč a jazyk.* Praha : ISV nakl., 2011. 978-80-7235-413-9.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá. 2003, ročník 86, č. 4.** Osudy zvratného posesivního zájmena svůj. *Naše řeč.* 2003, ročník 86, č. 4.
- GREPL, Miroslav a kol. 2008.** *Příruční mluvnice češtiny.* Praha : Lidové noviny, 2008.
- HUBÁČEK, Jaroslav a kol. 2010.** *Čeština pro učitele.* Odry : VADE MECUM BOHEMIAE s. r. o., 2010. 978-80-86041-37-7.
- KARLÍK Petr, Pleskalová Jana, Nekula Marek. 2017.** CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. <https://www.czechency.org/slovník/Z%C3%81JMENO>. [Online] 2017.
- LAMPRECHT, Arnošt a BAUER, Jaroslav a ŠLOSAR, Dušan. 1986.** *Historická mluvnice češtiny.* Praha : SPN , 1986.
- MEJSTRÍK, Vladimír a kol. 2009.** *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Praha : Academia, 2009.
- PETR, Jan a kol. 1986.** *Mluvnice češtiny II. (Tvarosloví).* Praha : Academia, 1986.
- PLESKALOVÁ, Jana. 2007.** *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky.* Praha : Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1523-5.
- 1920, ročník 4, č. 2.** Sám, samotný. *Naše řeč.* 1920, ročník 4, č. 2, stránky 76 - 77.
- ŠMILAUER, Vladimír. 1972.** *Nauka o českém jazyku.* Praha : SPN, 1972.
- Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky. 2008-2024.** Internetová jazyková příručka. [Online] 2008-2024. <https://prirucka.ujc.cas.cz/>.

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Tvary zájmena sám (sg.).....	13
Tab. 2: Tvary zájmena sám (pl.)	13
Tab. 3: Skloňování zájmena týž/tentýž (singulár)	13
Tab. 4: Skloňování zájmena týž/tentýž (plurál).....	14
Tab. 5: Zájmeno jenž	17

SEZNAM GRAFŮ

Obr. 1: Obtížnost tvoření zájmen.....	28
Obr. 2: Jsou zájmena kdo, co rodová?	29

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A: Dotazník

PŘÍLOHY

Příloha A: Dotazník

- 1) Jsem studentem
  - a) střední školy
  - b) vysoké školy

- 2) Které zájmeno je pro Vás z hlediska tvoření tvarů obtížné?

- 3) Které zájmeno je obtížně zařaditelné ke druhu?

- 4) Co je pro Vás v učivu o zájmenech nejobtížnější?

- 5) Jsou zájmena **KDO, CO** rodová? Své tvrzení zdůvodněte.
  - a) Ano
  - b) Ne

- 6) Utvořte správné tvary zájmen.
  - Půjčím ti knihy, _____ (**jenž**) se ti tak líbily.
  - Probouzí se vždy v _____ (**týž/tentýž**) hodinu.
  - Hotel, _____ (**jenž**) jsme si vybrali, se stával stále oblíbenějším.
  - Neřídí-li se lidé _____ (**týž/tentýž**) pravidly, nemohou dojít k _____ (**týž/tentýž**) výsledkům.
  - Lod' se vrátila do _____ (**týž/tentýž**) přístavu.
  - Učitel, _____ (**jenž**) rady si vzala k srdci.

- 7) Určete druh zájmen.
  - Stromy, **které** (_____) bývaly na jaře **samý** (_____) květ, se **mi** (_____) velice líbily.
  - Tady opravdu přestává **všechna** (_____) legrace.
  - **Nic** (_____) jsem neslyšela.
  - „ **Kdo** (_____) to okno rozbil?“
  - Podle **tvého** (_____) názoru jsem si za si to mohl **sám** (_____)?

8) Vytvořte 1. pád vyznačených zájmen.

- **Jeho** se to netýká. _____
- Půjdu s **tebou**. _____
- **Onoho** večera jsem pochopila význam **jejího** vyprávění. _____, _____
- O **tom** právě mluvím. _____
- Muž, **o němž** stále mluvili. _____
- Přišla **jeho** sestra. _____

9) Vytvořte správný tvar zájmena **sám, samý**.

- Pro _____ práci na mne zapomněl.
- Nakonec jsme poděkovali profesorovi _____ .
- Široko daleko byla _____ voda.
- Děvčata to připravila úplně _____.
- Zabývá se stále sebou _____.

10) Doplněte zájmena **jejich – jejich**.

- Podívala jsem na kamarádku a v _____ očích se zatmělo.
- Chlapec obdivoval _____ výkon.
- Stromy voněly a v _____ korunách bzučely včely.
- Vypadala nešťastně, v _____ modrých očích se leskly slzy.

11) Určete mluvnický význam zvýrazněných zájmen.

Včera jsem otevřel přihrádku **toho** starého stolku, **o kterém** jsem **ti** vyprávěl.

12) Doplněte zájmeno **můj/tvůj** nebo **svůj**.

- Nyní víš, kde máš _____ (**tvůj**) přítele hledat.
- Zajímají mne výsledky _____ (**tvůj**) experimentu.
- Kdybys byl v _____ (**můj**) situaci, řídil by ses _____ (**můj**) intuicí ?
- Neviděli jste _____ (**můj**) tašku? Někde jsem ji musela zapomenout.
- Čekám na _____ (**můj**) kamarádku.